

HURÛFİLİKTE ON İKİ İMAM

Fatih USLUER*

ÖZET

Felsefelerini harfler üzerine kurmuş olan Hurûfiler, Hz. Ali ile başlayan ve onun neslinden gelen on iki imamı da harfler üzerinden yorumlamışlardır. On iki imam telakkisi, Şii ve Alevî/Bektaşî akımlarda özellikle öne çıkmaktadır. Bu çalışmamızda, öncelikle Hurûfilerin Sünnî ve Şiilikten etkilenen yönleri üzerinde; arkasından da on iki imam hakkındaki yorumları üzerinde durulacaktır. Hurûfi eserlerde on iki imamdan, özellikle Hz. Ali ve Mehdî'den bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu kişiler üzerinde de çalışmada özellikle durulmuştur.

Birçok konunun yorumunda olduğu gibi on iki imam, Hz. Ali ve Mehdî ile ilgili yorumlarda da Hurûfiler, harf temelli yorumlar yapmışlardır. Dikkati çeken diğer bir nokta da yapılan yorumlarda Hurûfilik ve Fazlullah'ın öne çıkmasıdır. Diğer bir ifadeyle on iki imam, özellikle de Hz. Ali ve Mehdî üzerinden Hurûfilik anlatılmış ve Fazlullah yüceltilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurûfilik, On iki imam, Hz. Ali, Mehdî.

TWELVE IMAMS IN HURÛFİSM

ABSTRACT

Hurûfis which are based their philosophy on the letters, interpreted the twelve imam which begin with Ali and end with Mahdi by using the letters. Conception of twelve imam comes into prominence especially in shia, alawi and bektashi sects. In this paper, the aspects of Hurûfis impressed by sunnism and shiism will be analyzed firstly, then Hurûfi interpretation about twelve imam will be explained. In Hurûfi literature, among twelve imams, especially Ali and Mahdi are interpreted.

---

* Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
fusluer@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Similarly to the many other subjects, the interpretations of twelve imams, Ali and Mahdi are based on the letters. Another attractive point is that at these interpretations, Hurûfî philosophy and Fadlallah (constructor of Hurûfism) come into prominence. In other words, by way of twelve imams, especially Ali and Mahdi, Hurûfis explained their philosophy and transfigured Fadlallah.

Key Words: Hurûfism, Twelve Imams, Ali, Mahdi.

I- Sünnî-Şîî Hurûfîlik

Abdûlbaki Gölpınarlı, Hurûfîlerin mezhebiyle ilgili ortaya atılabilecek tezlerin hemen hepsini dile getirmiş olsa da öne sürdüğü bu tezleri ispatlama yolunda delil göstermemiştir. Gölpınarlı'nın Hurûfîlerin mezhep hatta inançlarıyla ilgili ortaya attığı tezleri şu şekilde listeleyebiliriz:

“Böyle bir inancı güdenler, ya gerçekten bilgisiz, anlayışı kıt kişilerdir yahut bu yola yeni girmişlerdir, daha yoldadırlar; bir gün inkâra varacaklardır. Fakat bu inancı telkin ve temsil eden bilgili kişilerin, hiçbir şeye inanmadıklarına inanıyoruz biz. Bu yüzden de Hurûfîliği, bütün manasıyla tam bir batını din olarak kabul ediyor, şeriata uymak hususunda söylenen sözlerin bir takıyyeden ibaret olduğuna hükmeyleyiyoruz.”¹

On bir imamı tanımakla isnâ aşeriye, Mehdî'nin doğması ile de ehl-i sünnete yakın, tabii aynı zamanda her iki güruhun da aleyhindedirler.²

Sünnî bölgelerde Sünnîliği, Şîî bölgelerde de Şîîliği kabul eder görünmüş, fakat Şîî-batını karakterini her zaman muhafaza etmiştir.³

Ehl-i sünnete ve tasavvuf erbabına tariz, hemen her Hurûfî kitabında rastlanan iki unsurdur.⁴

¹ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1989, s. 24.

² Abdûlbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*, Kum 1991, s. 150.

³ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 311.

⁴ Abdûlbaki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, s. 22.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Fazlurrahman ise Hurûfîlerin İsmailî olmaktan ziyade İmamiye şiasının bir kolu olduğunu söyler. Çünkü onlar Hz. Muhammed'den sonra bir gelişim çizgisini esas alarak on bir imamı kabul etmektedirler. İmamlar dizisi, hulul etmiş Allah olarak kabul edilen Fazlullah ile kapanmaktadır.⁵

Verdâsebî'ye göre Hurûfîler, Mehdî'nin zuhuru ile ilgili hadisleri rivayet etmelerinden ve Mehdî'nin zuhur edeceğine inanmalarından dolayı İmamiye mezhebindendirler.⁶ “Şîlik ve Hurûfilik aynı kaynaktan beslenmiştir.”⁷

Hurûfîlerin inanç ve mezhepleriyle ilgili delilden yoksun bu yargılardan sonra Hurûfîlerde görülen Sünnî ve Şîî motiflere bakmak yerinde olacaktır. Sünnîlikte görülüp, Şîîlikte bulunmayan unsurlarla başlanabilir.

Hurûfîlerin tarif ettiği ezanda “Aliyyen veliyyullah” cümlesi yoktur.⁸ Başta Fazlullah olmak üzere Hurûfîler sabah namazında الصلاة خير من التَّوْم cümlesiyle 17 kelimeyi elde ederken⁹, bazıları da Sünnî gelenekte yer alan bu kelimeleri söylemeden, bunların yerine حَى عَلَى الصَّلَوْت ve حَى عَلَى الْفَلَاح cümlelerini ikişer kere söylemeyi önermişlerdir.¹⁰

Abdest Sünnî fihhına göre anlatılmıştır¹¹ Abdestte “ayak” da yıkanması gereken uzuvlar arasında anılmıştır.¹² Kulak ve boyna mesh edilmesi de abdeste dâhil edilmiştir. Kulak ve boyun mesh edilirken ve ayak yıkanırken okunacak beyitleri nakleden¹³ Işkurt Dede'ye karşılık Emir Gıyaseddin, sadece “başta su götürülürken” başlığını kullanmış; kulak ve boyun meshini zikretmeden üç beyiti sıralamıştır. Ayrıca ayakların meshini veya yıkanmasını da zikretmemiştir.¹⁴

⁵ Fazlurrahman, *İslam*, trad. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 1996, s. 249.

⁶ Ebûzer Verdâsebî, *Nemedpûşân*, Tahran h.ş. 1358, ss. 57-58.

⁷ Ebûzer Verdâsebî, *Nemedpûşân*, s.24.

⁸ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1000, cd 27; Firişteoğlu, *Işknâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Şer'iyye, no: 1362, cd 30258-30259; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlahî*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362, cd 30208.

⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd.27; Nesîmî, *Mukaddimetü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emirî, Şer'iyye, no:946, cd 26-27; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlahî*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362, cd 30208.

¹⁰ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 269, cd 99.

¹¹ Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlahî*, cd 30204.

¹² Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 38, cd 213; Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30259.

¹³ Işkurt Dede, *Salâtnâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1043, cd 07.

¹⁴ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 99.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Namazda eller bağlanmaktadır.¹⁵ Namazda selam, başı sağa ve sola çevirerek verilir.¹⁶ Namazda Sünnîler tarafından sünnet kabul edilen teşehhütte parmağın kaldırılması da zikredilir.¹⁷

Düzgün bir itikadın tanımında Sünnîlerce kabul edilen imanın 6 şartının zikredilmesi,¹⁸ İslam'ın beş esas üzerine kurulduğunu söyleyen hadisin kabulü bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁹

Hurûfîlerin mezhepleriyle ilgili detaylı bilgi veren bu fikhî göstergelerin yanında hadis alanında da konuyla ilgili bazı ipuçları görmekteyiz. Örneğin sahabeler arasında hiçbir ayırım yapmadan her birinin rehber olarak kabul edilebileceğini ifade eden, bu mahiyeti itibarıyla de doğal olarak Sünnîlerce kabul edilip, Şîîlerce sahih kabul edilmeyen meşhur “*Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarmanız, sizi hidayete ulaştırır.*”²⁰ hadisine referanslar yapılması²¹ da Hurûfîlerin mezhepsel duruşlarını ifade etmektedir.

Meşhur hadis râvîlerinden, Şîîlerce rivayetleri kabul edilmeyen Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadislerin aktarılması, bazı nüshalarda Ebu Hureyre isminin sonuna “rahmetullahi aleyh” ilavesinin yapılması²² Fazlullah'a ait “*Ehl-i sünnet mezhebine göre, Arafat'ta 40 kişinin adı anılmalıdır.*”²³ İfadesi, bu çerçevede zikredilmelidir.

Buraya kadar örneklerini vermeye çalıştığımız Hurûfîlerin Sünnîlik mezhebiyle örtüştüğü örneklere anti-tez olarak genel itibarıyla Sünnîlerce kabul edilmese de bazı Sünnî akımlarda örneklerini görebileceğimiz Şîî unsurlar kısmen sınırlı sayıdadır. Bu çerçevede, namazların ikinci rekâtında ayakta eller açılıp kunut

¹⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 29; Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlâhî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 824, cd 074.

¹⁶ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 221; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 101.

¹⁷ Seyyid İshak, *Turâbnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1034, cd 30005.

¹⁸ Şeyh Ebu'l Hasan, *Zübdetü'n-necât*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 993, cd 29475.

¹⁹ Nesîmî, *Mukaddimetü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, no: 946, cd 13; Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, cd 30196; İşkurt Dede, *Salâtnâme*, cd 36.

²⁰ كَالنَّجْمِ بِأَيْهِمْ أَقْدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ Bkz. *Kütüb-i Sitte*, c. XII, s. 418.

²¹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 51, cd 53, cd 156; Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30262; ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1009, cd 10; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Farsça, no: 1034, cd 30040.

²² Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30299.

²³ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 170.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

duasının okunmasını,²⁴ Emir Gıyaseddin tarafından Muaviye'ye lanet edilmesini,²⁵ Seyyid İshak'da görüldüğü gibi kelime-i şهادete “eşhedu en-lâ ilâhe illallah ve eşhedu enne muhammeden resûlullah ve aliyen veliyyullah” ibaresinin eklenmesi gibi²⁶ örnekleri zikredebiliriz.

Hurûfliğin mezhebî duruşları hakkındaki bu giriş bölümünden sonra mezhepsel bakış açısı dışında olmak üzere, Hurûflilerin on iki imam ve özellikle Hz. Ali ve Mehdî hakkındaki görüşlerini inceleyebiliriz. Hurûfî şiirinde on iki imam ve Hz. Ali'yi yücelten şiirler oldukça fazladır. Ancak mensur eserlerde, on iki imamın, özellikle Hz. Ali ve Mehdî'nin, Hurûfliğin açıklanmasında bir araç olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Daha geniş ve daha cesur bir ifadeyle Hurûfliler, Hz. Ali ve Mehdî üzerinden Hurûfî felsefesini açıklamışlar, bunları kullanarak Fazlullah'ın yüceliğine vurgu yapmışlardır. Arşî'nin şu beyitinde tevriyeli bir kullanımla bunun işaretini görmekteyiz:

Cümlesi bir nûr-ı vâhiddir bular

Zât-ı fazl-ı hakka şâhiddir bular²⁷

II- Hurûflikte İmamet ve On iki İmam

Kâinat, mutlak varlığın bir zuhurudur. Bu zuhurda önce cansızlar, ardından nebatlar ve canlılar ortaya çıkmıştır. Canlılardaki zuhurun kemal noktasında insan vardır. Tasavvufta bu zuhur, “devir nazariyesi” olarak bilinmektedir. Nasıl ki insan, bütün mahlûkatın gözbebeğidir, insanlar içinde de insan-ı kâmil insanların gözbebeğidir. Gölpınarlı'nın yorumuna göre “Her devirde bulunan bu tek insan, peygamber ve imamdır. Peygamberlik, Hurûfliğe göre Hz. Muhammed'de kemaliyle zuhur etmiştir; o, son peygamberdir. Ondan sonra imamet devri başlar.”²⁸

Seyyid İshak, *Mahremnâme*'de Allah'ın zuhurunun üç derecede gerçekleştiğini belirtir: nübüvvet, velayet ve ulûhiyet. Nübüvvette Allah bizzat kendisi, şeriatı vaz' eden peygamberlerin²⁹

²⁴ İşkurt Dede, *Salâtnâme*, cd 15.

²⁵ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 90.

²⁶ Seyyid İshak, *Turâbnâme*, cd 3000.

²⁷ Arşî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emirî, Manzum, no: 285, cd 108.

²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*, ss. 149-150.

²⁹ Clément Huart, Gurgan lehçesiyle yazılmış olan *Mahremnâme*'yi Fransızcaya tercüme ederken, şeriatı vaz' edeni üçüncü tekil şahısla “*qui est l'instituteur de leur lois*” (s. 34) şeklinde tercüme etmiştir. Ancak metinde “*وضع كندهء*”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

mazharında ilm-i nübüvvetle zuhur eder. Velayet mertebesinde ise, nübüvvette vaz' edilmiş olan konular³⁰, veli tarafından keşfedilir. Ulûhiyete gelince bu mertebede Allah, tüm isim ve sıfatlarıyla Âdem suretinde, hâtem-i sânde³¹ zahir olur. Nübüvvetin nihayeti velayetin, velayetin nihayeti de ulûhiyetin ibtidasıdır. Hâtem-i enbiya, hem sahib-i nübüvvet, hem de sahib-i velayettir. Onunla birlikte nübüvvet bitmiştir ve Hz. Ali velayette onun vâsîsi ve kaim makamıdır. Hâtem-i evliya ise ki sahib-i tevîl, yani Fazlullahdır. Hem sahib-i velayet, hem de mazhar-ı ulûhiyettir. Velayet onunla hitama ermiştir. Ulûhiyet, nübüvvetten gelen velayetin ortaya çıkmasıyla tam olarak kendini gösterir. Bu üç derecenin arasındaki farka gelince, ilk ikisinde Allah, farklı isim ve sıfatlarıyla zuhur ederken, ulûhiyette, müfred isimlerle zuhur eder. Dolayısıyla üçüncü mertebede ilk iki mertebedeki terkip halinde olma ve isimlerdeki ihtilaf ortadan kalkmış olur. Gerçek vahdet makamıdır bu.³²

Seyyid İshak, *Turâbnâme*'de de Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadarki dönemi nübüvvet zamanı, Hz. Ali'den Mehdî'ye kadarki dönemi velayet zamanı olarak ayırır.³³ Veli, nebinin sırlarını keşfeden kişidir. Nebi, remizli söz ve davranışlarla ulûhiyet mertebelerinin beyan edicisidir. Veli ise nebinin söz ve davranışlarıyla anlatmak istediklerini tevîl ve beyan ile açığa çıkarır.³⁴ Hurûflerden Seyyid İshak tarafından dile getirilen bu üçlü sistemde Fazlullah ile birlikte velayetin bitip ulûhiyet döneminin başlamasıyla elbette Fazlullah'ın ulûhiyeti daha açık bir ifadeyle Allah olduğu kastedilmemektedir. Tabî ki ulûhiyet devrinde, Allah'ın tüm isim ve sıfatlarıyla, müfred harflerin tamamıyla Âdem suretinde görünmesinden birçokları bunu anlayabilir. Ancak Hurûfî temelli bir düşünceyle bu ifadedden, Allah'ın müfred harflerin tamamıyla insanda gerçekleşmiş olan zuhurunun, ki bu zuhur nübüvvet ve velayet

شرايع خاناند" şeklinde geçen cümle, peygamberlere racidir zira bu cümlenin doğru tercümesi "şerayi'in vaz' edicisi onlardır" şeklindedir.

³⁰ Clément Huart, burada da "evzâ" yani vaz' edilmiş, konulmuş hükümler anlamındaki kelimeyi "*les différents états (de leur prophétisme)*" (s. 34) şeklinde çevirmiştir ki evzâ' kelimesini "vaziyetler" olarak anlamakla hatalı bir çeviri yapmıştır.

³¹ Clément Huart "خاتم ثانی" kelimesini "*second Sceau des prophètes*" (s. 35) yani "peygamberlerin ikinci hâtemi/mührü" olarak çevirmiştir. Oysa söz konusu olan "hâtem-i velâyet" yani Fazlullah'dır. Nitekim Seyyid İshak, devamındaki satırlarda bunu belirtmiştir.

³² Seyyid İshak, *Mahremnâme*, ss. 21-22 in Clément Huart, *Textes Houroufis*.

³³ Seyyid İshak, *Turâbnâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034, cd 30005.

³⁴ Seyyid İshak, *Turâbnâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034, cd 30007.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

zamanlarında da vardı, Fazlullah tarafından gösterilmiş olmasıdır. Nitekim Hurûfilik, baştanbaşa bu zuhuru müşahede esasına dayanmaktadır.

İşkurt Dede, Kuran ilmini doğrudan imamlara ve tabilerine münhasır kılarak, onların kelamı haricinde kelâm-ı kadim hakkında söz söylemeyi fâsid ve küfr-i mahz olarak kabul etmiştir.³⁵

Anonim bir Hurûfî eseri olan *Nefâisü'l Hakâik*'te 12 olan imamların sayısının, alfabenin 12. harfî olan *sin* (س) ile münasebetine değinilir. Nitekim 12 imama "âl-i yâsin" de denir ki bunun nedeni *yâ sin* (يا سين)'in Hz. Muhammed'e yapılmış bir hitap olmasından kaynaklanır.³⁶

Hurûfliğin önemli isimlerinden Bektaşî Arşî Dede, on iki imama iltica edenin makam-ı emne ulaşıp şüphelerden kurtulacağını ve onlara tabi olanın sahib-nazar olacaklarını söyler:

*Erer makâm-ı emne olur şübheden halâs
Her kim getirse on iki ma'sûma ilticâ*³⁷

*Olanlar tâbi'-i evlâd-ı Haydar
Yakîn bil 'Arşîyâ sâhib-nazardır*³⁸

On iki imamla birlikte, Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'dan oluşan "on dört masum", Hurûfî literatüründe, on dört muhkem harf olarak tevil edilmiştir ki her masumun vücudu müfred bir harfle kaimdir.³⁹

Bu yorumlar dışında, Hurûfî mensur eserlerde, on iki imamı anlatan bölümlere rastlanmamaktadır. Ancak Bektaşî müntesibi Hurûfî şairlerin, on iki imamın her birinin özelliklerinin kısa bir şekilde zikredildiği düvazımam denilen şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Arşî'nin divanındaki düvazımamları örnek olarak buraya alabiliriz. Bu şiirlerde⁴⁰ on iki imamın bazı özellikleri dile getirilmiştir. Bu özelliklerden büyük bir kısmı övgü, bir kısmı da bahsedilen imamın hayatıyla ilgili somut bilgiler ve göndermeler içermektedir. Arşî'nin bu şiirlerindeki on iki imam ve özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁵ İşkurt Dede, *Salâtnâme*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1043, cd 31.

³⁶ ?, *Nefâisü'l Hakâik*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993, cd 29420.

³⁷ Arşî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emirî, Manzum, no: 285, cd 08.

³⁸ Arşî, *Divan*, no: 285, cd 23.

³⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 198; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 437, cd 29631.

⁴⁰ Arşî, *Divan*, Millet Ktp., no: 285, cd 8, 13, 21, 23, 107-108 ; Arşî, *Divan*, no: 1003, cd 170-173.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hız. Ali; Muttakilerin imamı, halkın önderi, velayet kapısının fatihi, hidayet yolunun hidayet edicisi, atâ sahibi, lütuf ve inayet sahibi, insanların hayırlılarının serveri, cemi enbiyanın sırrı, evliya saflarının emiri, dünya ve ahiret saraylarının güneşi, can mülküne sürur, Allah'ın mazharı, peygamberin sırrının mahremi ve haydar-ı kerrardır. Atının Düldül olması, Âdem-i evvel benim demesi, başının ve sonunun olmaması, mahşerde kevser dağıtacak olması, Hız. Peygamber ile bir nur olduğundan her ikisinin de altmış üç yıl yaşamış olmasına değinilmiştir. Hız. Ali, Ahmed'in ilimlerine be harfidir, Hız. Muhammed ile birlikte hayru'l beşerdir, bâb-ı kibriyanın aslanıdır, Hız. Peygamber tarafından ona "kerremallahu vecheh" denmiş; ins ve cinne beş yıl imamlık⁴¹ yapmıştır. İbn-i Mülcem tarafından mihrabda şehit edilmiştir ve Necef'te medfundur. Bu nedenle o, dürr-i Necef'dir.

Hız. Hasan; İmam-ı hak, şehzade, peygamberin gözünün nuru, temiz Ali neslinin incisi, yeşil gök kubbenin güneşi, ariflerin ceminde çerağdır. Halk ile birlikte Hak yolunda belalara sabretmiştir. Altı ay imam⁴² olmuş, düşmanların aldatmasına kanan İbn-i Kabs'ın kızı olan karısı tarafından kırk yedi yaşında şehit edilmiştir. Kabri Medine'dedir.

Hız. Hüseyin; Kerbela şehitlerinin şahı, şehzade, Peygamber'in ışığının nuru, Ali'nin zatının sırrı ve vâsflerin çerağının göz nurudur. Yezid ona kastetmiş, dert ve belaya sabretmiş, susuz kalmıştır. Birkaç ay imamlık⁴³ yapmış ve elli beş yaşında şehit edilmiştir. Kerbela'da medfundur.

Zeyne'l Abidîn; emir-i din, şah-ı din, abâ sahibi, ebrarın serveri, Gaffar'ın mazharı, didarın mahremi, sırlara vakıf, fesahat madeni, nur-ı mübindir. Onun ayağının toprağını sürme olarak gözlerine çekmeyenler bî-basardır. Kırk bir yaşında İbn-i Mervan⁴⁴ tarafından şehid edilmiş; yetmiş⁴⁵ parçaya ayrılmıştır. Medine'de medfundur.

⁴¹ Burada Arşî, Hız. Ali'nin beş yıl süren hilafetine telmihte bulunmuştur. Oysa Hız. Ali'nin imameti, Hız. Peygamber'in vefatıyla 632'de başlamış ve 661 yılında şehit edilmesine kadar sürmüştür.

⁴² Burada da Hız. Ali bahsinde olduğu gibi, halifelikle imamet karıştırılmıştır. Hız. Hasan'ın imameti, 661'de Hız. Ali'nin vefatıyla başlamış, şehit edildiği 670 yılına kadar dokuz yıl sürmüştür.

⁴³ Aynı şekilde Hız. Hüseyin'in hilafeti bir kaç ay sürmüş, imameti ise 670 yılından 680 yılına kadar sürmüştür.

⁴⁴ Zeynel Abidîn 659'de doğmuş 712'de yani 53 yaşında Hişam ibn-i Abdulmelik'in emriyle şehit edilmiştir.

⁴⁵ Arşî'nin bir diğer şiirinde yetmiş iki parçaya ayrıldığı söylenir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Muhammed Bâkır; fazl ve ilimle marifetler çeşmesinin başında, milletlerin ve dinlerin ilminin âlimi, Rabb'in arifi, vasilerin serdarı, vasilerin çerağının göz nuru, müminlerin baş tacı, beka mülküne hadi, fazl ve atâ sahibi, dünya ve ahiret sarayının seyyidi, nur-ı tamamdır. Ağlamaktan gözüne uyku girmemiş, on sekiz yıl imam olmuş; kırk yaşında Abdümelik oğlu Hişam⁴⁶ tarafından şehit edilmiştir. Medine'de medfundur.

Cafer-i Sâdık; ilm-i kibriyanın âlimi, deniz ve karanın şahıdır. Varlık, din ve mezhep onunla nizam bulmuştur. On iki yolunu eda etmiştir. Peygamber'in şeriatının yolunu göstermiştir. İmamlığı otuz dört yıl sürmüştür; altmış beş yaşında Mansur-ı kufî tarafından şehit edilmiştir. Medine'de medfundur.

Musa Kâzım; ilimlerin usulüyle ariflerin attarı, evliya burcunun ayı, velayet burcu, peygamberin dinine revnak, mutlak Hâkim'in zatının sırrı ve Hakk'ı beyan eden ilmin âlimidir. Dine istikamet vermiş; ehl-i beyte tabi olanlara feyz-i rabbani yetiştirmiştir. İmamlığı beş yıl sürmüştür; elli yaşındayken Harun Reşit tarafından şehit edilmiştir. Suya gark olarak şehit olmuştur.⁴⁷ Bağdat'ta medfundur.

Ali Rıza; Horasan ve İran şahı, İran mülkünün mucize göstericisi, ay halesi, muhibbanın serveri, ehl-i imanın müşküllerini gideren ve yakın ehlinin kiblesidir. Onun ayağının toprağını sürme olarak çekilmesiyle gözün aydınlığı yetmiş yaşında görür olur, dergâhın haslarına sekizinci cennet onun sayesinde açılır. İmamlığı yirmi iki yıl⁴⁸ sürmüştür. Elli beş yaşında Me'mun tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir. Horasan'da medfundur.

Muhammed Takî; ilimle takvada eşsiz, ilim ve hilim sahibi, izzet göğünün doğanı, vahdet bezminin mumu, kemal-i ismetle müttakilerin şahı, müttakilerin imamı, atâ sahibi, Hz. Peygamber'in vasisi, nübüvvet bağından velayet çeşmesini akıtan, dinin hidayet edicisi, hikmet mülkünün yolunu bilen, ehl-i rüyetin göz nurudur. İmamlığı on yedi yıl sürmüştür, yirmi beş yaşında Mu'tasım tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta medfundur.

Ali Nakî; Hakk'ın emini, müminlere, müslümanlara hadi ve mücteba, dinin hidayet edicisi, ilim ve hilim sahibi, söz erbabını

⁴⁶ Hişam ibn-i Abdümelik'im emriyle Zeynel Abidîn şehit edilmiştir. Muhammed Bâkır, İbrahim tarafından zehirlenmiştir.

⁴⁷ Oysa Musa Kazım, Harun Reşit'in hapisanesindeyken zehirlenerek öldürülmüştür.

⁴⁸ Ali Rıza, Musa Kazım'ın 183/799'deki şehadetinden 203/818'deki kendi şehadetine kadar ümmete imam olmuştur. Dolayısıyla kamerî takvime göre yirmi, şemsî takvime göre on dokuz yıl imamette kalmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

hakikat yolunda süluk ettiren, Zât'ın gayb ilmine alem, âdemoğullarının zübdesi, peygamberin sırlarının varisi, kerem sahibi seyyidlerin seyyididir. İmamlığı otuz üç yıl sürmüştür; elli dört yaşında Mutez⁴⁹ tarafından şehit edilmiştir. Bağdat'ta medfundur.

Hasan Askerî; Kılıç ve livâ sahibi, emin, Hz. Peygamber'in kaim-makamı, emir-i ahhâb, kibriyanın nuru, vasilerin önderi, evliyanın yüz suyudur. Hz. Peygamber'in ahdedtiği kaimin hücceti onun sayesinde zuhur etmiştir. İmamlığı altı yıl sürmüştür, 28 yaşında Mu'temed tarafından şehit edilmiştir. Samiri'de medfundur.

Mehdî; Haricîlerin boynuna iki başlı kılıç, hidayet yolunun hidayet edicisi, küfür ve dalaletin def edicisi, velayet sırrını kâşifi, din ve diyanetin hamisidir. Hz. Peygamber, elinde zülfikarla geleceğini söylemiştir. Geldiğinde eşitlik ve adaletle hidayet edecek, şirki temizleyecek, kılıçla ehl-i beyt düşmanlarını yeryüzünden silecektir, böylece Hak yolu açılacak ve dünya cehaletten kurtulacaktır. Genç ve yaşlı herkes tarafından beklenmektedir, selamet menziline onun sayesinde güvende olunur. Şaban'ın on beşinde gaib olmuştur.⁵⁰

Genel olarak on iki imam hakkındaki bilgiler, Hurûfî şiirlerinde, özellikle de Hurûfî- Bektaşî şairler tarafından, bu ve benzeri şekilde ve oldukça sınırlı bir şekilde işlenmiş olmakla birlikte Mehdî ve Ali üzerine söylenenler azımsanmayacak kadar çoktur.

III-Hurûfîlikte Mehdî

Dünyayı adaletle dolduracak olan kurtarıcı Mehdî beklentisi, belli başlı büyük dinlerin hepsinde olduğu gibi İslam'da da mevcuttur. Mehdî'nin kimliği konusunda ise Sünnî ve Şîî bakış açılarında temel farklılıklar vardır. Elbette birçok akımın da pîrlerini Mehdî olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Sünnî ve Şîî mezheplerde Mehdî ile ilgili temel fark, Sünnîlere göre Mehdînin ahir zamanda gelecek bir kişi olması, Şîîlere göre ise Mehdînin on birinci imam Hasan Askerî'nin hicrî 255 yılında doğmuş olan Muhammed Mehdî isimli oğludur ki on ikinci imamdır. Muhammed Mehdî, çocuk yaşlarda hicrî 260 ile 329 arasında gizlenmiş (gaybet-i suğrâ) ve insanlarla sadece belirli kişiler aracılığıyla iletişim kurmuştur. Hicrî 329 yılında, kıyamete yakın gerçekleşecek zuhuruna kadar sürecek gizlenme dönemine girmiştir (gaybet-i kübrâ).

⁴⁹ Mutevekkil'in emriyle zehirlenmiştir.

⁵⁰ Muhammed Mehdî, 255 yılının 15 Şaban'ında doğmuştur; ancak gaybet-i suğrâsının 260 yılının hangi ay ve günü olduğu bilinmemektedir. Burada Arşî, muhtemelen doğduğu ay ve gün olan 15 Şaban ile gaybetini karıştırmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Verdâsebî, Patroşofski'nin *İran'da İslam* adlı eserinden yaptığı alıntıdan hareketle, Hurûfilerin on ikinci imam olan Muhammed Mehdî'yi kabul ettiklerini söylemiştir.⁵¹ Söz konusu bölümde Patroşofski, Hurûfilerin, deccalın Miranşah suretinde zuhur ettiğini ve helak olduğunu söylediklerini belirtir. Dolayısıyla bu inanca göre, Mehdî de zuhur etmiş olmalıdır ki dünyayı adalet ve eşitlikle yönetecektir. *Mahremnâme*'de Mehdî konusunda, onun sahib-i seyf olacağı söylenmiştir. Mehdî hakkında "Evladımdan biri ahir zamanda zuhur edecektir, ismi ismim, yaratılışı yaratılışımdır, yeryüzünü zulümle dolu olduğu gibi adaletle dolduracaktır" hadisi zikredilmiştir. Verdâsebî, bu bilgilerden hareketle Hurûfilerin on ikinci imam Muhammed Mehdî'yi kabul ettiklerini söylemiştir.⁵² Oysa açıktır ki Fazlullah'ın Mehdî olarak zuhuru ifadesinden on ikinci imam olan Muhammed Mehdî'nin zuhuru olduğu anlaşılmamaktadır.

Her ne kadar Gölpınarlı, Hurûfilerin on bir imamı tanımakla isnâ aşeriye, Mehdî'nin doğmuş/doğacak olduğuna dair inançları ile de ehl-i sünnete yakın olduklarını söylese⁵³ de Fazlullah da dâhil olmak üzere, Hurûfî düşünürlerin Mehdî hakkındaki yorumları kendi aralarında oldukça farklılık göstermekte ve kompleks bir yapıya bürünmektedir.

Elbette Fazlullah'ın bir anne ve babadan 740 yılında doğmuş olması, Şiîlerce onun Mehdî olarak kabul edilmesinin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmakta olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵⁴

İşkurt Dede'nin *Salâtnâme*'sinde Mehdînin kimliğine ve Fazlullah'ın bu noktadaki konumuna açıklık getiren satırlara rastlamaktayız. İşkurt Dede, Allah'ın ilk olarak Âdem'e indirdiği ve Âdem'den Muhammed Mehdî'ye kadar 50 kişiye verilen emanetin ilahî kelâmdaki müfredat olduğunu söyler. İşkurt Dede'ye göre Mehdî, yani âlemlere hidayet eden, müfred harflerdir. Zira Kuran'da "*Elif lam mim kendisinde şüphe olmayan ve muttakiler için hidayet*

⁵¹ Ebûzer Verdâsebî, *Nemedpûşân*, İntişârât-ı İmam, h.ş. 1358, s. 57.

⁵² Ebûzer Verdâsebî, *Nemedpûşân*, s. 57.

⁵³ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*, Kum 1991, s. 150.

⁵⁴ Bununla birlikte Firişteoğlu, Hz. İsa'nın gökten 33 yaşında gelecek olmasına karşın mesih olan Fazlullah'ın anadan doğmuş olmasını açıklarken "gök"ten kasdın âlem-i bâtın olduğunu söyler. 33 yaşında inmesi de, Fazlullah'ın butundan zuhura gelme yaşındır, yani te'vil ilminin ortaya çıkması, kendisine te'vil ilminin feyz edildiği yaştır. Bkz. Firişteoğlu, *İşknâme*, Millet Ktp., Ali Emiri Şer'iyye, no:1362, cd 30249. Ancak Fazlullah'ın on ikinci imam Muhammed Mehdî'nin zuhur etmiş kişi olduğu ile ilgili bir konu eserlerde geçmemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

*edici kitaptır.*⁵⁵ denmiştir. Yani *elif lam mim*, muttakilere hidayet edicidir ki bundan başka hidayet edebilecek Mehdî yoktur. Dolayısıyla Mehdî olan bu müfredat Muhammed Mehdî'nin mazharında kaybolmuş ve vücut mağarasında⁵⁶ kalmıştır. Bundan sonra gaybdan gelecektir ki gelmiştir ve beyan etmiştir. Mehdî'nin gaybdan gelmesi ise, o hazretin mübarek mazharının İmam Musa Kazım'ın evladından cüda olmasıdır. Eğer, bu imamların müteakibinde gelseydi, babasını taklit ediyor denirdi. Ancak hazret-i sahib-i tevil, yani Fazlullah, keşf-i ilahi olmadan bu bilginin müyesser olmayacağını bilmesi için, 32 kelimeyi okumada hiç kimseyi taklit etmemiştir.⁵⁷

Dolayısıyla İşkurt Dede'ye göre Mehdî (hidayet edici olan) müfred harflerdir. Bunlar, Allah'ın Âdem'den itibaren nebilere ve daha sonra on iki imama teslim ettiği emanettir. On ikinci imam Muhammed Mehdî ile gaip olan bu emanet, Fazlullah ile birlikte ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi İşkurt Dede, on ikinci imam Muhammed Mehdî ve Fazlullah'ı zatlarında ayırmış; "Mehdînin zuhuru"nu da müfred harflerin hakikatinin Fazlullah ile ortaya çıkması şeklinde yorumlamıştır. Fazlullah, Mehdî olan 32 harfin hakikatlerini keşf-i ilahi ile ortaya çıkararak seleflerinden ki buna Muhammed Mehdî de dâhildir, ayrılmıştır.

Mir Şerif'in şu beyitinde de vücut beşiğinden zuhur eden nutk-ı Hak'tan başka cihanda Mehdî olmadığı belirtilmiştir:

جز نطق حق که می کند از مهد تن ظهور

حقاً که مهدی دیگری در جهان نبود⁵⁸

"Cihanda, mehd-i tenden zuhur eden Hakk'ın nutkundan başka Mehdî yoktur."

⁵⁵ الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَرَبِّهِ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ 2/1-2

⁵⁶ Lâ-edrî bir Hurûfî şair de "Muhammed Mehdî'nin mağaradan çıkıp zuhur etmesi" inancını şu beytinde tevil ederek, Mehdînin Allah'ın nutku olduğu kabulünden hareketle mağaradan çıkmayı, kelimenin ağızdan çıkması olarak tevil etmiştir:

مهدی ز غار آمد برون نطق خدایی بود چون

از وجه اب شد رهنمون بنمود ازو راه صواب

"Mehdî, Allah'ın nutku olduğu için, mağaradan dışarı geldi. Babanın yüzünden yol gösterdi ve ondan sevap yolunu gösterdi."

?, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 186, cd 28996.

⁵⁷ İşkurt Dede, *Salâtname*, cd 50-51.

⁵⁸ Millet Ktp. Ali Emiri, Farsça, no: 186, cd 29176.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Seyyid İshak da, *Turâbnâme*'de Mehdî'yi otuz iki kelimenin zuhur ettiği toprak olarak kabul etmiştir. Bu çıkarımı Hz. Muhammed'in İmam Ali'ye Ebû Turâb künyesini vermesinden hareketle yapar. Her ne kadar bu künyelendirmenin nedeni, Hz. Peygamberin Hz. Ali'yi uyandırırken, cübbesine toprak bulaşmış olarak görmesinden kaynaklansa da Seyyid İshak'a göre bu, onun ve evlâdının, ahiri Mehdî olan imamların, toprağın ve topraktan olan hanenin sırrını çıkaracak olmaları nedeniyledir. Kâfirlerin de kıyamette, "Keşke toprak olsaydım."⁵⁹ demeleri bu bilgiye ve mertebeye ulaşamamaktan duydukları pişmanlık nedeniyledir. "Arzı/toprağı sizin için beşik/mehd yaptı."⁶⁰ âyetine binaen Mehdî topraktan ibarettir ve Allah'ın emaneti olan 32 kelimenin sırrı onda zuhur etmiştir.⁶¹

Seyyid İshak *İşâretnâme*'de ise açıkça Fazlullah'ın Mehdî olduğunu belirtmiştir:

عزیز من اگر پاک اعتقادی

مدان جز فضل حق مهدی و هادی⁶²

"Azizim! Eğer temiz itikatlıysan, Fazl-ı Hak'tan başka Mehdî ve hâdî tanıma."

Mehdî ve onunla ilgili kavramları metafor olarak kabul edip yorumlayan bu yaklaşımların yanında, Mukîmî'nin, Fazlullah'ı Mehdî olarak ilan eden şu satırları önem arz etmektedir:

"Ey tâlib-i ehl-i vahdet! Bil kim ol tâife kim Mehdî için geldi derler tahkîk Mehdî leşkeridir ve ehl-i tevhîd ve ehl-i hakîkatdır. Zî-râ kim Mehdî'den garaz, Hazret-i Fazlullah idi ve geldi zuhûr eyledi. "Bu, Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir. Allah, büyük fazl sahibidir."⁶³ yani şol Fazlullah'dır kim diledüğüne irür. Allah ulu fazl ıssıdır ve hem Horasan'dan zuhûr etdi ve beyân-ı esrâr ve hakâik eyledi. Ve hem İsa rûhullahdır ve âsumândan geldi, Şam'da ak minare üzerine nüzûl etdi ki ak minare kendi vücûdundan kinâyetdir. Ve hem Şam hicâb-ı zulmânîden ibâretdir ki kelâm-ı kadîmin esrârı ve hakîkat ma'nâsı gizli ve mahfî idi ve hicâb içinde idi. Cemî'-i esrâr-ı resûlullah ki bist o heşt ve si o do kelime-i ilâhî vech-i Âdem'de ki levh-i mahfûz-ı hüdâdır kalub bilinmemiş idi. Ve hazret-i Fazlullah geldi

⁵⁹ يَا لَيْتِي كُنْتُ تُرَابًا 78/40.

⁶⁰ حَجَلْ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا 20/53, 43/10.

⁶¹ Seyyid İshak, *Turâbnâme*, cd 30009.

⁶² Seyyid İshak, *İşâretnâme*, cd 29901.

⁶³ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ 57/21, 62/4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

okudu ve âşikâre eyledi ve Resûlullah'ın şeriatını ve hakikatini hakikatle beyân eyledi. Ve ⁶⁴انَّ للقرآن ظهراً و بطناً ve cemî'-i âlemi adlle ve kıstla doldurdu. Ve hazret-i risâletin kiblesine ubûdiyet ve perestiş eyledi ve cemî'-i mezâhibi bir eyleyüb eşyâyı beraber eyledi. Yani dükeli eşyayı bist o heşt ve si o do kelime-i ilâhî gördü ve her şeyi mazharında müşâhede eyledi ve cemî'-i eşyada ve zerrelere muhît gördü.⁶⁵

Fazlullah'ın Mehdîliğine değinen diğer bir Hurûfî Abdülmecid b Firişteh (Firişteoğlu)'dur. Firişteoğlu, Hz. Muhammed'in hicretinden 800 yıl sonra sahib-i te'vil olan İsa'nın zuhur ettiğini ve asumandan geldiğini, Muhammed'in sancağını getirdiğini söylemektedir⁶⁶ ki işaret edilen kişinin hicrî sekizinci yüzyılda yaşamış olan Fazlullah olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlara ek olarak Hurûfîler, "Mehdî ancak Meryem oğlu İsa'dır"⁶⁷ hadisi mucibince Mehdî ve Mesih'in aynı kişi olduklarını da kabul ederek Mehdî ve Mesih ile ilgili birçok hadiste işaret edilen şahsın Fazlullah olduğunun ispatlanması yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede Horasan'dan çıkacak olması, halifetullah olması, yeryüzünü adaletle dolduracak olması,⁶⁸ Hz. Muhammed'in sancağını getirecek olması, 33 yaşında gelmesi gibi rivayetlerin Fazlullah'a işaret ettiği gösterilmiştir.⁶⁹

IV-Hurûfîlikte Hz. Ali

Hurûfî literatüründe Hz. Ali'den, onunla ilgili hadisler ve onun söylediği sözler çevresinde bahsedilmiştir. Söz konusu hadis ve sözleri şu şekilde listeleyebiliriz:

⁶⁴ انَّ للقرآن ظهراً و بطناً و لبطنه بطن إلى سبعة أبطن İhsâî, *Avâliyu'l Âli*, c. IV, s. 107.

⁶⁵ Mukîmî, *Vahdetnâme-i İllâhî*, cd 30228-9.

⁶⁶ Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30249.

⁶⁷ Meclisi, *Bihâru'l Envâr*, c. LI, s. 93.

⁶⁸ Bu konuyla ilgili şu hadis Firişteoğlu'nun *Işknâme*'sinde (cd 30247) geçmektedir : اذا رأيتهم رايات السّواد من جانب حرسان فأتوها ولو كاحبوا فان فيه خليفة الله المهدي يملأ الارض قسطاً و عدلاً كما ملئت ظلماً و جوراً (Horasan tarafından siyah sancaklar gördüğünüz zaman, emekleyerek de olsa oraya gidin. Muhakkak ki orada Allah'ın halifesi Mehdî vardır ki dünya zulüm ve cevr ile dolu olduğu gibi o, eşitlik ve adaletle dolduracaktır). Ancak, hadis bu şekilde muteber Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. *Bihâru'l Envâr*, c. XXXVI, s. 335 ve *El-Kâfî*, c. I, s. 10'da şu şekilde mevcuttur:

(Bu, Allah'ın halifesi Mehdî'dir, ona tabi olun. Zulüm ve cevr ile doldurulmuş olan yeryüzünü eşitlik ve adaletle dolduracaktır.)

⁶⁹ Bkz. Fatih Usluer, *Hurûfîlik*, İstanbul 2009, ss. 363-375.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“Allah’ın tüm esrarı semavî kitaplarda, ondaki tüm sırlar Kuran’da, Kurandaki tüm sırlar Fatiha’da, Fatiha’daki tüm sırlar Fatiha’nın besmelesinde ve ondaki tüm sırlar besmelenin besinde ve ondaki tüm sırlar da benin altındaki noktadadır. Ben benin altındaki o noktayı.”⁷⁰

“İlim, bir nokta idi; onu cahiller çoğalttı.”⁷¹

“Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır.”⁷²

“Ali, Allah’ın zatına yapışıktır.”⁷³

“Âdem yaratılmadan 14 bin yıl önce ben ve Ali bir nurdan idik. O nur ikiye ayrıldı, bir yarısı ben oldum, diğer yarısı Ali oldu.”⁷⁴

“Ben tenzil ile ceng eyledim ve Ali tevil ile cenk eyleyecek.”⁷⁵

“Ey Ali! Ben peygamberlerle birlikte sır olarak vardın, benimle birlikte cehren ortaya çıktın.”⁷⁶

“A’raf adamlarımdım.”⁷⁷

Hiz. Ali’nin öneminden bahseden tüm bu hadisler, Hurûfî yorumlarında anlam genişlemesine uğramış; Hiz. Ali’ye münhasır kılınan bu özellikler, ya Hurûfîliği bilip kabul edenlere teşmil edilmiş ya da Hiz. Ali kimliği üzerinden Hurûfî felsefesini açıklamak için kullanılmıştır.

⁷⁰ جميع اسرار الله تعالى في كتب السماوي و جميع ما في كتب السماوي في القرآن و جميع ما في القرآن في فاتحة الكتاب و جميع ما في فاتحة الكتاب في بسم الله و جميع ما في بسم الله في باء بسم الله و جميع ما في باء بسم الله في نقطة تحت الباء و انا ان قطة في جميع ما في فاتحة الكتاب في بسم الله و جميع ما في بسم الله في باء بسم الله و جميع ما في باء بسم الله في نقطة تحت الباء و انا ان قطة في جميع ما في فاتحة الكتاب في بسم الله و جميع ما في بسم الله في باء بسم الله و جميع ما في باء بسم الله في نقطة تحت الباء . تحت الباء .
 bulunmamaktadır.

⁷¹ Avâliyu'l Âli, c. IV, s. 129. كثرها الجاهلون

⁷² Bihâru'l Envâr, c. XXIV, s. 107. Bu hadis, El-mu'cemu'l kebîr li't-Taberânî, El-müstedrek ala'l-sahihayni li'l-Hâkim gibi Sünnî hadis kitaplarında da mezkurdur.

⁷³ Bihâru'l Envâr, c. CVII, s. 31. على ممسوك بالذاة

⁷⁴ El-Umde, s. 91. انا و على من نور واحد قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام

⁷⁵ Bu hadis, Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. انا اقاتلكم بالتنزيل و على يقاتلكم بتأويل

⁷⁶ Bu hadis, Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır. يا على كنت مع الانبياء سرّاً و صرت معي جهراً

⁷⁷ Bu şekliyle Hiz. Ali’ye ait bir söz hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Ancak “A’raf üzerinde adamlar vardır” (7/46) (وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ) âyetini açıklayan bir hadiste, Hiz. Peygamberden sonra gelen imamların bu âyetteki adamlar olduğu söylenmiştir. Bkz. Bihâru'l Envâr, hem الأمة بعدى على وسطى و تسعة من صلب الحسين فهم رجال الاعراف c. XXXVI, s. 351.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

a- Nokta ve Ali

Yukarıda listelenen sözler arasında noktadan bahseden ve Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen;

“Allah’ın tüm esrarı semavî kitaplarda, ondaki tüm sırlar Kuran’da, Kuran’daki tüm sırlar Fatiha’da, Fatiha’daki tüm sırlar Fatiha’nın besmelesinde ve ondaki tüm sırlar besmelenin besinde ve ondaki tüm sırlar da benin altındaki noktadır. Ben benin altındaki o noktayım.”

“İlim, bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı.”

şeklindeki sözler ve Hz. Peygamber’in söylediği “Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır.” Hadisi, genel itibariyle Hurûfler tarafından bir arada değerlendirilmiştir. Hz. Ali’nin bu iki sözündeki kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta” ile ilmin tanımında kullanılan ve cahillerin çoğalttığı “nokta” aynı doğrultuda açıklanmıştır.

Kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta”, Allah’ın ve peygamberlerin kelamının aslıdır. Bütün mevcudatın bi’l-fi’l ve bi’l-kuvve sesleri 32 harfin dışında değildir. Birbirinden hiçbir farkı olmayan ve zatlarında birbirinin aynı olan tüm bu harflerin aslı da bir noktadır. Nitekim hattat yazmaya başlarken kalemini koyduğu zaman kâğıt üzerinde önce bir nokta oluşur. Kalemini kâğıttan kaldırmadığı sürece diğer bir nokta oluşmaz, dolayısıyla tamamladığı harfin aslı bir nokta olmuş olur. Veya kalemini kaldırsa bile koyduğu ikinci bir nokta da yine birincisinden farklı değildir ki harf(ler) de bu noktaların birleşmesinden oluşmuş olur. Dolayısıyla asıl olan, o ilk noktadır; diğerleri bunun tekrarıdır. 28 veya 32 ilahî kelimenin aslı ve kaim-makamı bir noktadır. Eğer o noktayı 32 kelimededen ayırırsak, kelime de ortadan kalkar. Hz. Ali bu nedenle “Allah’ın tüm sırları besmelenin besinin altındaki noktadır.” demiştir. Dolayısıyla eğer bir kimse bu noktayı anlamaz ve idrak etmezse, mevcudatı da anlayamayacaktır.⁷⁸

İlmin tanımında kullanılan ve cahillerin çoğalttığı “nokta” da, harflerin, kalemin kâğıda konulduğunda oluşan noktaların birleşmesinden ibaret olduğu gerçeği ile açıklanmaktadır. Tüm harflerin aslı kâtibin koyduğu ilk noktadır ki diğerleri onun tekrarıdır.⁷⁹

⁷⁸ Fazlullah, *Nevnâme*, M.K. Ali Emiri, Farsça, no : 1011, cd 29854; Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 254; Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30361; Firişteoğlu, *Ahiretnâme*, Millet Ktp., Ali Emiri, Şer’iyye, no: 1363, cd 30.

⁷⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 53; ?, *Nefâisu’l Hakâik*, cd 29411-29412.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kâinatın sırlarının kendisinde bulunduğu “nokta”, diğer bir yorumda nutfe ile tevil edilmiştir. Buna göre ezel ve ebedin tüm sırrı, Âdem’in zahrından ayrılan nutfe noktasında münderiçtir. Yazıda veya telaffuzda eşyanın tüm hakikati o nutfe noktasındadır.⁸⁰ Nutfe ile noktanın arasındaki bu eşdeşlik, yazılışlarındaki benzerliğin yanında her ikisinin bir damla su olması ve nutfenin de kaleme benzeyen erkeklik organının ucundan çıkmasıyla kurulur.⁸¹

İlim olarak tanımlanan ikinci sözdeki nokta da, Âdem’in nutfesi olarak yorumlanmıştır ki insanın tüm güzelliği ve manaları onda gizlidir. Yani tevhid, 28 ve 32 hat, 5 duyu, marifet ve nutk gibi manalar; o nutfenin zımnındadır. 28 ve 32 nutkun ve bunun sureti olan 28 ve 32 dişin mahalli olan “ağız” da nokta olarak kabul edilmiştir.⁸²

Bu iki yaklaşımdan, kâinatın esrarının kendisinde bulunduğu “nokta” ile ilmin özü olan “nokta”nın aynı nokta olduğu söylenebilir ki yukarıda aktarıldığı gibi, Hz. Ali kendisinin bu nokta olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Ali’nin kendisini *benin* altındaki nokta olarak tanımlaması Hurûfilerce birkaç açıdan değerlendirilmiştir:

Câvidî’ye göre Hz. Ali, velayet dairesinin noktasıdır. Âdem, nebi mertebesindedir. Allah’ın tüm sırları, cemi-i esmanın zımnındadır ve cemi-i esmanın mazharı Âdem’dir. Kuran, cemi-i âlemdir, kâinatın toplamıdır ki bunun hülasesi Âdem ve Hâtem’dir. Kuran, *be* ile başlar, sonu *sindir*. *Be* Hz. Âdem’dir, *sin* ise Hz. Muhammed’e işaret etmektedir. Nitekim Kuran’da Yasin mukattaat harfleri “Ey Sin” anlamına gelmektedir ki hitap Hz. Peygamber’dir. Hz. Ali’nin *benin* altındaki nokta olması, oğlun pederin tahtında (altında) olmasından hareketle, Hz. Âdem’in zürriyetinden gelmesini ifade eder.⁸³

Nokta, velayet makamına da işaret eder. Nübüvvetin zahirle, velayetin de batınla alakalı olması hasebiyle, nübüvete nazaran velayet daha alttadır, ağacın kökünün, altta olması gibi... İşte bu nedenledir ki *be* (ب) harfinde de nokta altta gelmiştir. Ayrıca *be* (ب) Hz. Âdem’in makamı ve Hz. Ali de Hz. Âdem’in oğlu olduğuna göre, çocuk vücut ve mertebe açısından babasının altındadır ki nokta da *benin* altında gelmiştir.⁸⁴

⁸⁰ Fazlullah, *Nevnâme*, cd 29854; Firişteoğlu, *Ahirenâme*, cd 30.

⁸¹ Bkz. Rıza Tevfik, *Etude sur la religion des Houroufis*, s. 300 in Clément Huart, *Textes Houroufis*.

⁸² Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 34.

⁸³ Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30042.

⁸⁴ ?, *Nefâisu’l Hakâik*, cd 29409.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Hız. Ali “*Ben benim altındaki noktayı*” sözüyle, 28 ve 32 kelime-i ilahînin alemi olan noktayı, diğere bir deyişle, ben o kelime-i ilahîyim demek istemiştir.⁸⁵ Yani bu, “bütün eşyanın aslı ve hakikati bir cevherdendir ve ben o cevherim” anlamına gelmektedir.

Penâhî de Hız. Ali’nin kendini *be*’nin altındaki nokta olarak tanımlamasını, kendini bilmesiyle açıklar ki bu, bir yandan “*Kendini bilen, Rabbini bilir.*” sözüne atıf yapmakta, bir yandan da Hız. Ali’nin kendisini 28 ve 32 kelimenin alemi olduğunu bilmesine işaret etmektedir:

*Bu sebebden kendi seyfullahdır
Nutk-ı haktır nâtikullahdır*

*Bildüğüçün kendüyi ol murtaza
Ene noktatan dedi fî taht-i bâ⁸⁶*

Arşî ise,

*Fazl-ı haktır bâ-i bismillahirrahmanirrahim
Fazl-ı haktır kâri-i sırr-ı elif u lâm u mîm⁸⁷*

beytiyle bismelenin *be*’sinin Fazlullah olduğunu söyleyerek, Ali’nin onun altındaki nokta olduğuna işaret etmiştir. Belirttiğimiz gibi *be* harfi Âdem’e işaret etmektedir. Bu durumda Arşî de, Fazlullah’ın Âdem-i hâkî ve Âdem-i hakîkî olduğuna vurgu yapmış gibi görünmektedir.⁸⁸

“*İlim, bir nokta idi; onu cahiller çoğalttı.*” sözündeki ilim ile nokta arasındaki eşdeşliği Emir Gıyâseddin şu şekilde göstermiştir: İlim (علم) kelimesinin eczasında, tekrarsız (ع ی ن ل ا م) 6 harf ve 1 nokta olmak üzere 7 unsur vardır. Nokta (نقطه) kelimesinde ise 4 harf ve 3 nokta vardır ki bunun da toplamı 7’dir. Bu, “ilim”in, “nokta”nın sureti olduğu anlamına gelmektedir. İlim ve noktanın bu yedi unsuru yedi ümmî hatta işaret etmektedir. Cahiller, bu 7 aslî hattı ve “ilm”in (bir noktayla birlikte) yedi harfinin, nutfenin yedi harf ve noktası olduğunu bilmeyenlerdir.⁸⁹

Emir Nurullah, “*İlim, bir nokta idi...*” sözündeki noktanın, Âdem’in başı olduğunu söyler. Zira güzellik, konuşma, görme, duyma, işitme gibi hassaların hepsi onda toplanmıştır. Hatlar

⁸⁵ Fazlullah, *Câvidânâme-i Sağır*, cd 254.

⁸⁶ Penâhî, *Mesnevî*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1041, cd 3021.

⁸⁷ Arşî, *Divan*, cd 54.

⁸⁸ Hurûfilikte Âdem algısı için bkz. Fatih Usluer, *Hurûfilik*, İstanbul 2009, ss. 322-328.

⁸⁹ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 34.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

açısından da 32 siyah ve ak hat⁹⁰ onda bulunmaktadır. Nutkun yani 28 ve 32 harfin zuhuru ondadır. Emir Gıyaseddin başka bir açıdan buradaki “nokta”yı kalp olarak açıklar. Zira kalp, 28 ve 32 ilahî kelimenin nüzul ve tecelli yeridir. Cahillerin onu çoğaltması ise, insanların Allah’ı, bu vücut ve bu suretin dışında bir yerde aramalarındandır.⁹¹

Başka bir açıdan, nokta olan ilmin cahiller tarafından çoğaltılması, 28 harfin kaim makamı olan bir harfe, onun da kaim makamı olan noktaya, yani vahdete irca edilemeyip kesrette kalmayı ifade etmektedir.⁹² Nokta ve vahdetin ortak özelliği bölünememeleridir. Yani nokta, cüz’-ü lâ-yetecezzâ olduğu için vahdete işaret etmektedir. Bu vahdet mertebesine sadece insan ulaşabilmiştir.⁹³

Diğer taraftan “nokta”, nokta-i hâk olarak toprak ile de tevil edilebilir ki Âdem’in suret ve güzelliği, 4 unsurdan sadece toprağa işlenebilir. Cahiller de toprağı eşyanın en aşağısı en hakiri bilenlerdir. Başka bir açıdan “nokta”, Âdem’in vücududur. Zira mükevvenatın tevhid, tafsil ve tebyininin ilmi ve esrarı onun vücudunun aynasında tecelli etmiş ve müşahede edilmiştir. Zatın, sıfatın, ilm-i ezel ve ebedin zuhuru da ondandır. Bunu böyle bilmeyip, güneşe, taşta, ota, puta yüzlerini dönüp ibadet edenler, Allah’ın sureti olan Âdem’in suretinden gafil olan kimseler de söz konusu ilmi çoğaltan cahillerdir.⁹⁴

Hz. Peygamber, ilim şehri olduğunu, Hz. Ali’nin de bu şehrin kapısı olduğunu söylemiştir. Hz. Ali, kâinatın ve Kuran’ın tüm sırlarının yer aldığı besmelenin *besinin* altındaki nokta olduğuna ve Allah Kuran’da, evlere kapılarından girilmesini emrettiğine (2/189) göre, ilim şehrine de kapısından yani Ali’den, diğer bir ifadeyle noktadan girilmelidir. Zira noktanın ne olduğu bilinirse, Ali de bilinir,

⁹⁰ Siyah hatlar, saç, dört kirpik ve iki kaştan oluşan 7 ümmî hat ile 2 sakal, 2 burun içi, 2 bıyık ve 1 anfeke (dudak altı)dan oluşan 7 ebî hattır. Hatt-ı istivâ geçtikten sonra, saç ve anfekekin ikiye bölünmesiyle sekizer hat zahir olur. Toplamı 16 hattır ki mahalleriyle birlikte 32 hat yapar. Ak hatlar ise siyah hatların arasında kalan kılsız bölgelerdir. İstiva hattı geçtikten sonra, 2 alın, 2 kaş altı, 2 gözaltı, yüzün 2 tarafı, 2 burnun kenarı, 4 dudak ve 2 bıyıkların yanı şeklinde toplam 16 hattır. Yüzün her bir tarafında sekizer ak hat bulunmaktadır ki 4 unsurla çarpıldığında 32’er hat zahir olur. Daha geniş bilgi için bkz. Fatih Usluer, *Hurûflik*, ss.279-286.

⁹¹ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 33.

⁹² Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30036; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 32.

⁹³ Câvidî, *Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme*, cd 30047.

⁹⁴ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, cd 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ondan sonra Hz. Muhammed ve Allah da bilinir ki 18 bin âlemin esrarı bu noktadadır.⁹⁵

Kuran yirmi sekiz kelimedir ve bu nedenle Kuran'da sarahaten yirmi sekiz peygamberin ismi zikredilmiştir. “*Meryem’in oğlu Mesih İsa sadece Allah’ın resulü, Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir. Allah tarafından gelen bir ruhtur.*”⁹⁶ âyetinin delaletiyle yirmi sekiz peygamberin her biri Allah’ın bir kelimesidir. Fazlullah buradan hareketle, “*Takva kelimesini onlara yoldaş etti.*”⁹⁷ âyetindeki “kelime”nin de Hz. Peygamber olduğunu söyler. “*Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır.*”⁹⁸ hadisindeki medine-i ilm Kuran, kapısı Hz. Ali’dir. Hz. Ali’nin de “*Benin altındaki noktayım.*” sözünden hareketle bismelenin besinin noktası ilim şehrinin kapısı olmaktadır. “*Allah Âdem’i yaratmadan on dört bin yıl önce Ali ve ben bir nur idik.*” hadisinden de anlaşılan odur ki bismelenin besinin noktasından sonra on dört kelimenin gelmesi gerekir ki *elif lâm mîm*’dir; yani gayr-ı mükerrer 14 mukattaat harfidir.⁹⁹

Diğer bir yoruma göre ilim şehri, Kuran’daki 114 suredir. Çünkü Medine (مدينة)’nin ebcedi 109’dur, 5 harfiyle birlikte 114 olur. Hadisteki “kapısı” (بأبها) kelimesinin ebcedi ise 11’dir, tekrarsız 3 harf (ب ا ه) ile birlikte 14 olur ki, surelerin başındaki mukattaat harfleri tekrarsız 14 tanedir. Kuran’ın aslı da bunlardır.¹⁰⁰

Başında besmele gelmeyen tek sure, 9. sure olan Tevbe (Berâe de denir) suresidir. Bu sure nazil olunca, hacca giden Müslümanlara sureyi bildirme görevini Hz. Peygamber’in, Ebubekir’e verdiği; ancak daha sonra ilahî bir emirle değiştirip Ali’ye verdiği söylenmiştir.¹⁰¹ Oysa Hz. Ebubekir hac kafilesinin başında gitmişti. Sure o gittikten sonra nazil olmuştu ve bunu bildirmekle Ali görevlendirilmişti. Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’yi bu sureyi tebliğle görevlendirmesi, onun ilim şehrinin kapısı olmasıyla açıklanmıştır. Zira ilim şehri Kuran’dır ve bu şehre, kendini bismelenin besinin altındaki nokta olarak tanımlayan Ali’den girilecektir. Bu sure de be harfiyle başlamıştır. Zira ilk kelimesi (بِرَاءة)’dür. Başka hiç bir sure be

⁹⁵ Firişteoğlu, *Ahiretnâme*, cd 9.

⁹⁶ 4/171 *إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ الْقِيَامَا إِلَى مَرْيَمَ*.

⁹⁷ 48/26 *وَأَلْرَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى*.

⁹⁸ *Bihâru'l Envâr*, c. XXIV, s. 107.

⁹⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 254.

¹⁰⁰ ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emiri, Farsça, no: 1009, cd 56.

¹⁰¹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 180.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

harfli bir kelime ile başlamamıştır. Ayrıca bu surenin son harfi de besmele gibi *mim* (م) ile bitmektedir.¹⁰²

b- Ali Allah'ın Zatına Yapışıktır

Hz. Muhammed'e atfedilen, “*Ali, Allah'ın zatına yapışıktır.*”¹⁰³ hadisinin açıklamasında Hz. Ali'nin “*Ben Allah'ın konuşan kelamıyım.*”¹⁰⁴ sözü aktarılır. Kelam nasıl ki Zat'ın bir sıfatıdır ve sıfat da zattan ayrılamaz, aynı şekilde Allah'ın konuşan kelamı olan Hz. Ali de Zat'tan ayrılamayacaktır. Bu nedendir ki “*Ali, Allah'ın zatına yapışıktır.*” denmiştir.¹⁰⁵

Fazlullah'a göre Hazret-i Ali'nin “*Nefsini bilen, rabbini bilir.*”¹⁰⁶ sözü de, kendisini bilen kişinin, Hakk'ın kelam-ı natığı olduğunu bilen kişi olduğunu ifade etmektedir. Kendisini Allah'ın kelam-ı natığı olarak bilen kişi, kelam-ı samitin yani Kuran'ın, kelimenin alemi ve kelam-ı natığın aynı olduğunu bilecektir.¹⁰⁷

Allah, Kuran'da Hz. Peygamber'e Yasin (Ey Sin) şeklinde hitap etmiştir ki yasin kelime-i müfrededir ve Allah'tan ayrı değildir. Zira Allah, “*Nezdimizde Hak ile konuşan bir kitap vardır.*”¹⁰⁸ demiştir. Buna göre her kim ki kelime ve kelamın sırrına erişirse onu hüdadan ayırmak mümkün olmayacaktır. Bu sebeptir ki Mesih bazen kelimetullah ve bazen ruhullah ve bazen abdullah olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹

c- Hz. Muhammet ve Hz. Ali Bir Nurdur

Başka bir hadisinde Hz. Muhammed, “*Âdem yaratılmadan 14 bin yıl önce ben ve Ali bir nurdan idik. O nur ikiye ayrıldı; bir yarısı ben oldum, diğer yarısı Ali oldu.*”¹¹⁰ demiştir.

Fazlullah bu hadisi insanın yüzündeki hatlarla açıklarlar. Şöyle ki Allah indinde bin yıl, bir gün gibidir.¹¹¹ 14 bin yıl, 14 yıl

¹⁰² Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 180-181.

¹⁰³ إن عليا ممسوس في ذات الله *Bihâru'l Envâr*, c. CVII, s. 31.

¹⁰⁴ انا كلام الله ناطق *Bihâru'l Envâr*, c. XXX, s. 546.

¹⁰⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 252; Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30356.

¹⁰⁶ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ *Bihâru'l Envâr*, c. II, s. 32.

¹⁰⁷ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 253.

¹⁰⁸ وَكَلَّمْنَا كِتَابًا يُطَلِّقُ بِالْحَقِّ 23/62.

¹⁰⁹ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 253.

¹¹⁰ *El-Umde*, s. 91.

¹¹¹ إِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ 22/47.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

olmuş olur ki insan yüzündeki 14 ilahî kelimenin zuhuru olan 14 hatta mukabildir. Nitekim yeni doğan insanoğlunda 7 hat vardır ki bunlar asıldır. Buluş çağına ulaşıncı 7 hat daha zahir olur ki fer'dir. Seb'u'l-mesanî olan 14 hat ortaya çıkmış olur. Hadiste geçen nurun iki kısma ayrılmasında Muhammed ki asıldır 7 ümmî hat mukabilinde gelmiştir, Ali de fer'dir ve 7 ebî hat mukabilindedir.¹¹²

“Nur” ise, “*Onunla indirilen nura tabi' olun.*”¹¹³ ve “*Size ruşen nuru indirdik.*”¹¹⁴ âyetlerinde ifade edildiği gibi Kuran'dır. Ayrıca “*Allah, yerin ve göklerin nurudur.*”¹¹⁵ âyetinin delaletiyle nur, Allah'ın kendisidir. Dolayısıyla, kelime nurdur ve kelimenin tamamı zatlarında bir kelimedir. Allah Âdem'i yarattığı zaman o nuru zuhur cihetiyle (zira nur bölünmesi değildir) ikiye ayırmış ve Hz. Peygamber ile Hz. Ali'de bu nuru zahir eylemiştir. Yani Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in bir nurdan olmasının anlamı, kalamullah olarak ikisinin de bir kelimededen veya kelimeden zahir olmalarıdır. Zahir olmuşlardır denerek hadiste geçen “ikiye bölünme” düzeltilmiştir çünkü Allah'ın kelamı olan nur bölünmez, ikiye ayrılmaz. 28 harften oluşan kalamullahın her ikisindeki zuhuru da onlardaki seb'u'l-mesânî ile gerçekleşmiştir. Nitekim her ikisi de se'u'l-mesânî sahibidir ve her ikisi de kalam-ı natıktır.¹¹⁶

d- Tevil ile cenk etmesi

Hz. Peygamber, “*Ben tenzil ile ceng eyledim ve Ali tevil ile cenk eyleyecek.*” demiştir. Tenzilin hakikati tevidir. Tevil ile ceng eyleyecek kişiye tevilin manası Hak tarafından verilir. Örneğin Hz. Peygamber ezan sesi gelmeyen yerdekileri katl ve esir edin demiştir. Bu emre teslim olan kişi tenzilin zahiri hasebiyle müslümandır. Ancak Hz. Peygamber'in müslüman olmanın şartını, ezana bağlamasının anlamını da bilmek gerekir. Ezanın sayısını ve tevilini bilmeyen kişi batın cihetinden müslüman-ı tevilî değildir ve mertebe-i hakikate de ulaşmamış olur.¹¹⁷

¹¹² Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 254.

¹¹³ 7/157 وَأَتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ.

¹¹⁴ 4/174 وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا.

¹¹⁵ 24/35 اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.

¹¹⁶ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 252; Firişteoğlu, *Işknâme*, Millet Ktp., Ali Emiri, Şer'iyye, no:1362, cd 30356-30359.

¹¹⁷ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, cd 252.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Kâim-makâm-ı fazl olup ceng eyledi te'vîl ile

Düldül-sevâr-ı mülk-i din yani şeh-i merdân-ı şer'¹¹⁸

Arşî bu beytiyle, Hz. Ali'nin tevil ile ceng eylesini, Fazlullah'ın kaim-makâmı olmasına bağlamaktadır. Bir anlamda, tevil ilmini Fazlullah'a ait göstermektedir ki Hurûfiler nezdinde sahib-i tevil Fazlullah'dır. Bu durumda Hz. Ali de, Fazl'a kaim-makâm olarak tevil ile cenk etmiş olmaktadır.

e- Peygamberlerle bir sır

Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye “*Ey Ali! Sen peygamberlerle birlikte sır olarak vardın, benimle birlikte cehren ortaya çıktın.*”¹¹⁹ demiştir. Âdem'in hakikati, Allah'ın kelam-ı natıkı olmasıdır. Kelam mütakellimden ayrı olmadığına göre, Allah ile kul (metinde hüda ile nefis) ki kelimullahdır arasında da infikak, ayrılık yoktur. Dolayısıyla nefisini bilen kişi rabbini de bilecektir.

“*O kimseler ki ne Allah'ı tanır ne resullerini. Ve o kimseler ki Allah'ı tanıdığını iddia edip resullerini tanımayarak, Allah ile elçilerini birbirinden ayırmak isterler. Ve o kimseler ki 'resullerin bazısına iman ederiz, bazısını reddederiz' derler ve böylece iman ile küfür arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir. Biz de kâfirler için zelil ve perişan eden bir ceza hazırladık.*”¹²⁰ âyetinin delaletiyle kelimullah olan Allah'ın resulleri ile Allah'ın arasını ayıranlar da kafir olarak nitelenmişlerdir. Peygamberler, ibadet için yüzlerini zemine koymuşlardır. Bunun nedeni, insanın topraktan yaratılmasıdır. Dolayısıyla, tüm insanların da “*Nefsini bilen, Rabb'ini bilir.*”¹²¹ sözü mucibince yüzlerini kendilerine yöneltmeleri gerekir ki kendilerine şah damarlarından daha yakın olan¹²² rablerini bilsinler. Kendi nefisini bilmek, kendini Allah'ın kelam-ı natıkı bilmektir. Bu yüzden Hz. Ali “*Ben Allah'ın konuşan kelamıyım.*” demiştir. Hz. Peygamber'in de ona “*Peygamberlerle bir sır idin; benimle ortaya çıktın.*” ve yine

¹¹⁸ Arşî, *Divan*, Millet Ktp. Ali Emirî, Manzum, no: 285, cd 43.

¹¹⁹ Bu hadis, Sünnî ve Şîî hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

¹²⁰ 4/150-151 إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفْرَقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضِ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا وَيُرِيدُونَ أَنْ يُتَّخَذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا.

¹²¹ *Bihâru'l Envâr*, c. II, s. 32. مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

¹²² نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ 50/16

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

“Âdem’in yaratılışından on dört bin yıl önce ben ve Ali bir nur idik.” demesinin nedeni, Hz. Ali’nin kelamın bu sırrına ulaşmış olmasıdır.¹²³

f- A’râf Eri

A’râf, cennetle cehennem arasındaki bölüm olarak kabul edilir ki, aynı ismi taşıyan surenin 46. âyetinde şöyle geçmektedir: “İki taraf arasında bir perde, A’râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır.”¹²⁴ Hz. Ali de kendisi için “A’râf adamlarımdım.”¹²⁵ demiştir. A’râf kelimesi arf’ın çoğuludur ve arf da hatt-ı istivada yer alan, horozun ibiğine ve atın yelesine denir. Dolayısıyla a’râfdan kasıt, hatt-ı istiva sırrıdır ve a’râf insanları da hattı istivayı tüm varlıkta müşahede eden kimselerdir.¹²⁶

İlahi kelamın müfredlerine yani harflere ulaşan ve onlarla sıfatlanan insanlar sabikûn yani ehl-i a’râftan olurlar. Bu gruba, müfredatın (tek tek harflerin) mürekkebat (birleşip terkip olan, yani kelimeyi oluşturan harfler) önüne geçmesinden, kapsamasından dolayı “sabikûn” denmiştir. Eğer bir kimse müfredat ile değil de mürekkebat ile sıfatlanırsa, mürekkebatın çeşidine göre (tayyibe veya habîse yani iyi veya kötü) durumu değişir. Eğer iyi mürekkebat ile sıfatlanırsa ehl-i cennet olur, kötü mürekkebat ile sıfatlanırsa da ehl-i cehennem. Sabikûn’un mukarrebûn ve ehlullah olduğu söylenmiştir. A’râfın cennet ve cehennem arasında olmasından dolayı bu gruba ümmet-i vasat da denmiştir.¹²⁷

Bu durumda Hz. Ali’nin kendisini a’râf adamlarından biri olarak tanımlaması, onun hatt-ı istiva ve müfred harflerin sırrlarına ulaşan kimselerden olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Hz. Ali’nin a’râf eri olması, onun Hurûflerin ortaya koyduğu bilgiye sahip bir kimse olduğu anlamına gelmektedir.

¹²³ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, cd 253.

¹²⁴ 7/46.

¹²⁵ Bu şekilde Hz. Ali’ye ait bir söz hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Ancak “A’râf üzerinde adamlar vardır” (7/46 وَوَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ) âyetini açıklayan bir hadiste, Hz. Peygamberden sonra gelen imamların bu âyetteki adamlar olduğu söylenmiştir. Bkz. *Bihâru’l Envâr*, hem الأمة بعدى على و سطاى و تسعة من صلب الحسين فهم رجال الاعراف c. XXXVI, s. 351.

¹²⁶ Firişteoğlu, *Işknâme*, cd 30321.

¹²⁷ ?, *Risâle*, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993, cd 29497-8.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

g- Dördüncü Halife Ali

Hurûfî mecmualarından sadece birinde “mesele” başlığı altında “çahar yâr-i hazret-i Risâlet aleyhi’s-selâm”dan bahsedilmiştir.¹²⁸ Bu başlık altında yapılan açıklamaya göre Kuran’da, 28 ilahî kelime mukabilinde, 28 peygamberin ismi zikredilmiştir. Bu nedenle her bir peygamberin bir kelime mukabilinde olduğu sabit olmuştur. Ancak Hazret-i Peygamber’in nutkunda *pe*, *çe*, *je* ve *ge* harfleri bulunmamaktadır. Hz. Peygamber, Âdem’in nutkunda gelen o dört harf mukabilinde, Kuran’ın kaidesine, ümmetinden bazı kimseler *vaz’* etmiştir. Bunlar, şah-ı merdan Ali, Ebubekir, Ömer ve Osman’dır. Bu dört harf, Hz. Muhammed’in lisanındaki *lamelif* (ل)’in kâim-makamı olarak gelmiştir. Hz. Muhammed, “*Lamelif, bir harftir ve onu bir harf bilmeyen benden değildir.*”¹²⁹ demiştir. Dolayısıyla yazara göre ehl-i Şia’nın tamamı, dört halifeyi bir hakikat bilmeyip ayırdıkları için kâfirdirler.¹³⁰

Lamelif aslında iki harftir, bu dört kişinin arasında da ikisi asıldır ki biri Ali diğeri de Ebubekir’dir. Burada Ali, *lamelif* (ل)’in *elif* (ل)’ine mukabildir ki *elif*, 28 harfin başında gelmiştir. Hz. Muhammed de Hz. Ali’nin bütün peygamberler ile gizli halde, kendisiyle birlikte açıktan geldiğini söylemiştir.¹³¹ Ayrıca *elif*’in ebceddeki değeri 1’dir ki Allah’ın zatına delâlet etmektedir. *Lamelif* (ل)’de *elif* (ل)’in *lam* (ل)’dan sonra gelmesi de Ali’nin Ebubekir’den sonra hilâfete geldiğine işarettir. Hz. Ali, Hz. Peygamber’in “*Ali tevil ile ceng eyler.*” sözü mucibince sahib-i tevil hakikatinin kaim-makamıdır.¹³² Fazlullah olan sahib-i tevilin ismi de *lamelif* (لام الف)’in sonundadır.¹³³ Zira bilindiği gibi Fazlullah’ın ismi, Hurûfî metinlerinde *fe* harfiyle gösterilmiştir.

Hurûfî şairlerden Arşî’nin divanında dört halife hakkında iki şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerde Arşî, peygamberin dört yarını ki bunları sırasıyla yâr-i gâr, server-i ebrâr, kâtib-i vahy-i ilâhî ve kerrar olarak sıralar, sevmeyen kişinin râfizî ve dünyanın en kötüsü

¹²⁸ Millet Ktp., Ali Emirî, Şer’iyye, no:1368, cd 128.

¹²⁹ Hadis olarak aktarılan bu söz, Sünnî ve Şiî kaynaklarda bulunmamaktadır.

¹³⁰ ?, *Mesele*, Millet Ktp., Ali Emirî, Şer’iyye, no:1368, cd 128.

¹³¹ يا على كنت مع الانبياء سرًا و صرت معي جهراً Bu hadis, Sünnî ve Şiî hadis kitaplarında bulunmamaktadır.

¹³² Bu düşünce ile paralel olarak Arşî’nin yukarıda zikrettiğimiz şu beyti hatırlanmalıdır:

*Kâim-makâm-ı fazl olup ceng eyledi te’vil ile
Düldül-sevâr-ı mülk-i din yani şeh-i merdân-ı şer’*

¹³³ ?, *Mesele*, Millet Ktp., Ali Emirî, Şer’iyye, no:1368, cd 128.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

olduğunu, dört halifenin peygamberin yârî, şeriatının rehberi ve ümmetin hizmetkârı olduklarını belirtmiştir.¹³⁴

Bir diğer şiiirinde de bu dört halifenin isimlerini sayarak, onların Hz. Peygamber'in ilimlerine kanat, kanunlarının şerh edicisi ve onun getirdiği dinin en olgunları olduklarını söyler ve bu dört halifeye haksız diyenlerin dünyanın gereksiz insanları olduğunu, içlerinin kara olup gönüllerinde nur olmadığını belirtmiştir.¹³⁵

V- Sonuç

Başta Fazlullah olmak üzere, belli başlı Hurûfî düşünürlerin, fikhî konularda ehl-i sünnete bağlı oldukları görülmektedir. İtikat noktasında ise, Şîîler ile Sünnîler arasındaki en temel ayrımı imamet inancı oluşturmaktadır. Şîî itikadının alamet-i farikası olan masum on iki imam inancı, bazı Sünnîler tarafından kabul edilmekle birlikte Sünnî itikat sisteminin temelini oluşturmamaktadır. Hurûfîler için de aynı şekilde imamet inancı, itikadın temelinde yer almamakla birlikte genel itibariyle on iki imamın kabul edildiği görülmektedir. Hurûfîliğin önemli isimlerinden Seyyid İshak'ın ortaya koyduğu "nübüvvet, velayet ve ulûhiyet" mertebeleri, genel olarak Hurûfîlerin tümüne mal edilmemelidir. Bununla birlikte Hurûfîler tarafından, Fazlullah'ın ortaya çıkardığı harflere ait sırlar nedeniyle, peygamberler ve veliler arasında özel bir konuma yerleştirildiği muhakkaktır. Seyyid İshak'ın ortaya koyduğu "nübüvvet, velayet ve ulûhiyet" sisteminin de bu anlamda Fazlullah'ı, ilk peygamberden son

¹³⁴ *Râfîzîdir sevmeyen dört yârini Peygamber'in
Âlini ashâbını ebrârını Peygamber'in
Oldular her biri şer'-i mustafânın rehberi
Dîn-i pâki açtılar oldular ümmet mehteri
Verdiler revnak alıp dîn-i resûlün zîveri
Sevmeyenler onları oldu cihânın ebteri
Biri yâr-i gâr biri server-i ebrâr idi
Kâtib-i vahy-i ilâhî birisi kerrâr idi
Her birisi hükm-i dîn-i ahmede muhtâr idi
Her kazâ içre resulullâha çâr yâr idi* (Bkz. Arşî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, no: 285, cd 92)

¹³⁵ *Her birisi bâl u per oldu ulûm-ı ahmede
Oldular şârih-i kavânîn-i rûsûm-ı ahmede
Arşîyâ oldu Ebû Bekr u Ömer Osman ali
Her biri dîn-i hanîf-i Mustafâ'nın ekmele
Bunlara nâ-hak diyenlerdir cihânın mühmeli
Tîre bâtındır olar gönünde yok nûr-ı celî* (Bkz. Arşî, *Divan*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, no: 285, cd 93)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

peygambere ve Hz. Ali'den Muhammed Mehdi'ye kadar uzanan silsileye bağladığı ve özel bir konuma yerleştirdiği görülmektedir.

Bunun dışında Fazlullah'ın on ikinci imam Muhammed Mehdi'den farklı bir kişilik olarak, ahir zamanda zuhur etmesi beklenen Mehdi olduğu neredeyse tüm Hurûfiler tarafından kabul edilmiştir. Fazlullah, aynı zamanda beklenen Mesih ve Allah'ın mazharıdır.

Fazlullah'ın nebiler ve veliler arasındaki bu konumunun ortaya konması ve ispatlanması, onun tarafından ana hatları belirlenen Hurûfliğin doğruluğunun kanıtlanması ve bu arada yayılması açısından önem arz etmektedir. Esasları lideri tarafından belirlenen marjinal mistik akımlarda, bu lider kişinin güvenilirliği ve üstünlüğünün ispatlandığı ölçüde hareketin etki ve yayılma alanı arttığı bilinmektedir. Hurûfiler de bu refleksten hareketle, Hurûfliğin doğruluğunu ortaya koyarken, Fazlullah'ı ve onun manevi yetkinliğini ve üstünlüğünü gösterme yoluna sıkça başvurmuşlardır.

Birçok âyet ve hadisin Fazlullah'a işaret ettiğini öne sürüp ispatlamaya çalışmanın altında da hep bu refleks yer almaktadır. Bu yaklaşım ve kaygı, doğal olarak peygamberler ve velayet zincirinin halkasının başında yer alan imamlarla ilgili konularda da kendini göstermiştir. Hz. Âdem'den, Hz. Musa'ya, Hz. İbrahim'e ve Hz. Süleyman'a kadar birçok peygamberin kıssa ve sözlerinde Fazlullah'a işaretler olduğu öne sürülmüştür.

Belirttiğimiz gibi, burada unutulmaması gereken nokta; âyet, hadis ve peygamberler gibi üzerinde Müslümanlarca ittifak sağlanmış, hakkında herhangi bir şüphenin bulunmadığı kanonik referanslardan hareketle Fazlullah'ın ve sistemleştirdiği Hurûfliğin haklılığının ve hak üzerine oluşunun ispat edilmesi, Hurûfilerin temel argümantasyonlarından biridir.

Bu durumda on iki imam ile ilgili yaklaşımlara baktığımızda, Hurûfi şairlerin on iki imam üzerine yazılmış şiirlerden başka imamların hayatlarından veya yüceliklerinden bahseden satırlara rastlanmaması, Hz. Ali ile ilgili yorumlarda vurgunun hep Hurûfi felsefesine yapılması veya yorumun dönüp dolaşıp Fazlullah'la neticelenmesi daha anlaşılır bir hal almaktadır. Bu yaklaşım, çoğu zaman öyle bir noktaya ulaşır ki Hz. Ali ile ilgili veya Hz. Ali'ye ait bir hadisin yorumlandığı bir yerde konu, Hurûfi felsefesinin farklı açılardan açıklanması şekline bürünmektedir.

Sonuç olarak on iki imam ve bunların içinde Hz. Ali, Hurûfi felsefesini izah etmede ve Fazlullah'ın hak üzerine oluşunu göstermede kendisinden faydalanılmış, güvenilirliğiyle referans olarak

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kabul edilmiş temel dayanak noktalarından biri olarak karşımıza çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- ÂMOLÎ, El-Hurr, **Vesâilu's-şîa**, Kum h.k. 1409.
- CÂVİDÎ, **Şerh-i Pencâh Beyt-i Arşnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034.
- EMİR, Gıyâseddin, **İstivânâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 269.
- FAZLULLAH, **Câvidânnâme-i Sağır**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1000.
- FAZLULLAH, **Muhabetnâme-i İlâhî**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 824.
- FAZLULLAH, **Nevnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1011.
- FAZLURRAHMAN, **İslam**, trad. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 1996.
- FİRİŞTEOĞLU, **Ahiretnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî Şer'iyye, no:1363.
- FİRİŞTEOĞLU, **Işknâme**, Millet Ktp., Ali Emirî Şer'iyye, no:1362.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Hurûflik Metinleri Kataloğu**, Ankara 1989.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **100 soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, Kum 1991.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlana'dan Sonra Mevlevilik**, İstanbul 1953.
- IŞKURT, Dede, **Salâtnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1043.
- İBN BATRÎK, Hallî b. Hasan, Y., **El-umde**, Kum h.k. 1407.
- İHSÂÎ, İbn-i Ebî Cumhur, **Avâliyu'l Âlî**, Kum h.k. 1405.
- KİLEYNÎ, Sakatu'l-İslâm, **El-Kâfi**, Tahran h.ş. 1365.
- MECLİSÎ, Allâme, **Bihâru'l Envâr**, Beyrut h.k. 1404.
- MUKÎMÎ, **Vahdetnâme-i İlâhî**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1362.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

NESÎMÎ, **Mukaddimetü'l Hakâik**, Millet Ktp., Ali Emirî Şer'iyye, no:946.

SEYYİD, İshak, **İşâretnâme**, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1011.

SEYYİD, İshak, **Turâbnâme**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1034.

ŞEYH Ebu'l Hasan, **Zübdetü'n-necât**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

TEVFİK RIZA, **Etude sur la religion des Houroufis, in Clément Huart, Textes Houroufis**, Leyden-London 1909, ss. 221-313.

USLUER, Fatih, **Hurûfilik**, İstanbul 2009.

VERDÂSEBÎ, Ebûzer, **Nemedpûşân**, İntişârât-ı İmam, h.ş. 1358.

?, **Divan**, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 186.

?, **Mesele**, Millet Ktp., Ali Emirî Şer'iyye, no:1368.

?, **Nefâisu'l Hakâik**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

?, **Risâle**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 1009.

?, **Risâle**, Millet Ktp., Ali Emirî, Farsça, no: 993.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*